

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.47.23-30>

К. Кравченко, канд. психол. наук
kravchenkoea250388@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8140-1759,
О. Скрябін, канд. істор. наук
skryabin07@meta.ua
ORCID ID 0000-0003-2719-8400,
О. Соколіна, канд. філос. наук
sokolya2119@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0566-8467,
А. Зарицька, наук. співроб.
zaralla@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4238-0366

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НЕГАТИВІЗМ КУРСАНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

Представлено результати емпіричного дослідження явища негативізму серед курсантської молоді. Дослідження проведено на базі одного з військових вишів ЗСУ, у якому брали участь 239 курсантів різних спеціальностей від 1 до 5 курсів. Використано методи тестування та контент-аналізу. Метод контент-аналізу дозволив ще раз підтвердити існуючу проблематику, а метод тестування – визначити соціально-психологічні детермінанти виникнення цього явища. Серед використаних у дослідженні методик були: методика визначення типу особистості (Дж. Олдгема, Л. Морріса; короткий орієнтовний тест "КОТ" (В. Бузіна, Е. Вандерлика), призначений для визначення рівня розумових здібностей; шкала базових переконань – методика спрямована на визначення глобальних, стійких уявлень індивіда про світ і про себе, базові переконання впливають на мислення, емоційні стани і поведінку людини; методика вивчення акцентуацій особистості (К. Леонгарда, С. Шмішека). За результатами дослідження зроблено висновки: проблема негативізму курсантської молоді впливає не тільки на якість внутрішньої комунікації та освітнього процесу, але і має більш глобальні наслідки взагалі для ЗСУ; серед основних проявів негативізму у курсантському середовищі є ставлення до освітнього процесу, до військового вишу та офіцерського складу, що забезпечують процес їхньої підготовки у ВВНЗ (ВНП ЗВО).

Ключові слова: негативізм, соціально-психологічні особливості курсантів, освітній процес, ЗСУ.

Постановка проблеми. Основним завданням будь-якого вищого військового навчального закладу є підготовка військових фахівців для подальшої служби на посадах офіцерського складу ЗСУ. Основною аудиторією осіб, що навчаються, є курсанти, а метою освітнього процесу ВВНЗ є здобуття ними знань, умінь, навичок, які необхідні майбутньому офіцеру для професійної діяльності, інтелектуального, морального, духовного і фізичного розвитку. Освітній процес є явищем тісної взаємодії викладача та студента, а в курсантському навчанні – це взаємодія з офіцерами-викладачами та іншими представниками офіцерського складу, які залучені до освітнього процесу. Спираючись на це, можна сказати, що складові ефективності освітнього процесу залежать не лише від офіцерського складу, але і курсантського. Тим більше, слід звернути увагу на специфіку навчання саме курсантів, у підготовці яких окрім освітнього процесу важливе місце займає виховна складова.

Проведене опитування серед офіцерського складу військових вишів свідчить про те, що внесення негативною складовою з боку курсантів (проявами негативізму до будь-кого або будь-чого, що стосується процесу навчання у військовому виші) сприяє зниженню мотивації офіцерів до забезпечення якості освітнього процесу. Можна констатувати той факт, що останнім часом у ВВНЗ ЗСУ спостерігається тенденція щодо негативного ставлення курсантів до освітнього процесу, до військового вишу та до військової служби взагалі. Припустимо, що зазначена тенденція була і раніше, але у зв'язку з тим, що у сучасному світі провідну роль відіграють ЗМІ та різні інформаційні майданчики, наприклад, соціальні мережі та різноманітні месенджери, які доступні курсантам, зазначена тематика все частіше з'являється у відкритому доступі для ознайомлення з нею широких мас населення, як нашої, так й інших держав. Негативним явищем є те, що ці сторінки відстежують спецслужби іншої країни, а їхню інформацію використовують у своїх інформаційно-психологічних операціях, які націлені проти

України та її армії. Отже, проблема негативізму курсантської молоді впливає не лише на якість внутрішньої комунікації та освітнього процесу, але і має більш глобальні наслідки загалом для ЗСУ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На нашу думку, буде доцільно розпочати аналіз літературних джерел саме з визначення понятійного апарата. Загалом поняття *негативізм* розглядається у двох напрямках – психіатричному та психологічному. Перший напрям змісту терміна передбачає психічний розлад, який характеризується немотивованою опозиційною манерою поведінки особистості, що проявляється в діях, навмисно протилежних вимогам і сподіванням інших, опору будь-якому зовнішньому впливу, тобто це специфічний симптом розладу волі. Також негативізм може бути проявом певних психічних захворювань [1, с. 180; 2; 3, с. 582]. Другий напрям розглядає явище негативізму як захисну реакцію особистості на будь-який вплив з боку інших осіб [1, с. 180]; негативне ставлення до дій зовнішнього середовища, відгородження від зовнішніх вражень і протидія спонуканням, що йдуть ззовні [4]; позбавлений розумного підґрунтя опір суб'єкта різним стороннім впливам, психологічним базисом якого є Его-установка індивіда на заперечення певних концепцій, ритуалів, комунікацій, очікувань тієї чи іншої соціальної групи [5; 6]; опір впливу, характерною рисою якого є його необґрунтованість, відсутність розумних для нього підстав [7]; ставлення до людини, людей, а іноді до життя і світу в цілому з негативним упередженням [8].

У психологічних наукових джерелах негативізм розглядається переважно у межах вікової психології (як один із проявів вікових криз та деяких періодів розвитку особистості) [9; 10], іноді згадується у кризовій психології та психології діяльності в особливих умовах (як один із проявів агресивної поведінки, емоційного вигорання, життєвої кризи) [11]. Якщо розглядати явище негативізму, зокрема курсантів як соціально-психологічне явище, то воно також вважається проявом агресивної поведінки

[12–14]. Можемо зробити висновок, що ґрунтовні дослідження явища негативізму, а тим більше серед представників військових вишів, майже відсутні. Будемо спиратися на те, що **негативізм** – це ставлення до певного соціального середовища з негативним упередженням без наявності об'єктивних причин, яке призводить до опору щодо встановлених норм та правил поведінки у визначеній соціальній групі.

Мета статті – дослідити соціально-психологічні детермінанти виникнення негативізму в курсантському середовищі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження негативізму розпочнемо з розгляду питання про ставлення

курсантів до освітнього процесу, використовуючи метод контент-аналізу. Проаналізовано матеріал, представлений на курсантському телеграм-каналі. Серед переваг цього методу можна назвати відвертість анонімно наданих відповідей курсантів, що дало їм можливість відверто висловлювати свою думку. Серед недоліків – невідома кількість осіб, яка взяла участь в опитуванні. Хоча, провівши аналіз коментарів щодо опитування, 100 % курсантів, які залишили повідомлення, були згодні з його результатами, тому отримані результати мають високий ступінь достовірності. Результати досліджень представлено на рис. 1.

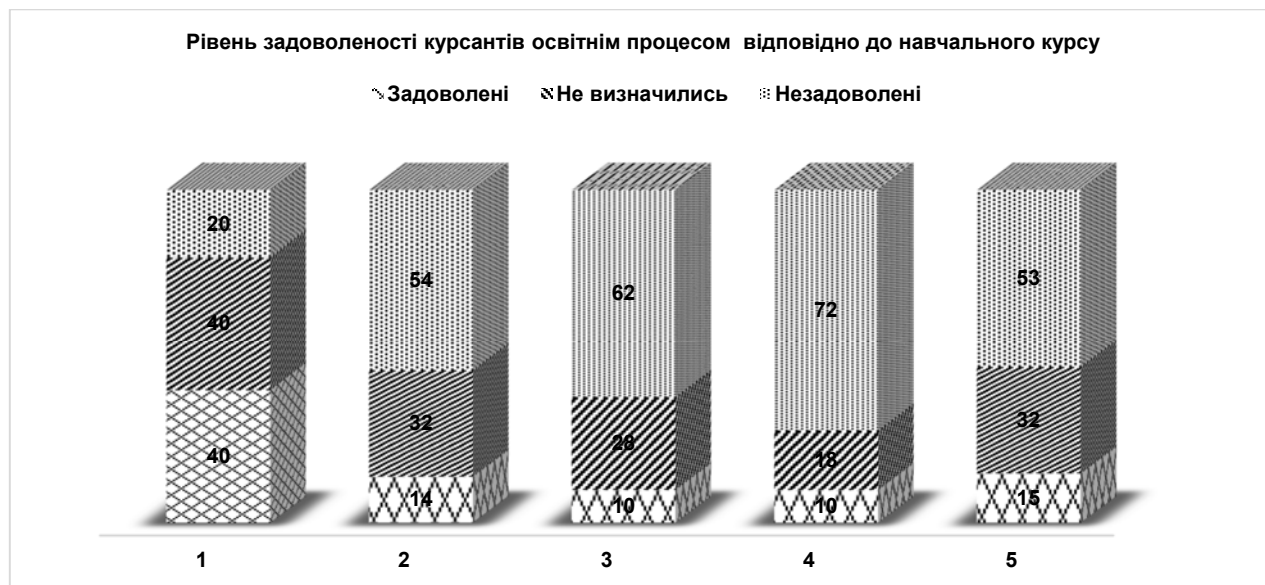

Рис. 1. Рівень задоволеності курсантів освітнім процесом відповідно до навчального курсу, де 1–5 – навчальні курси; значення опитування подаються у %

Як видно з рис. 1, найбільший рівень задоволеності навчанням є на першому курсі. Далі, з другого по четвертий курси, зростає незадоволеність, а задоволеність навчанням знизилась майже втричі. На другому та п'ятому курсах результати майже однакові. Також при

аналізі повідомлень спостерігається явний негативізм та агресія. Розглядаючи загальну картину ставлення курсантів до освітнього процесу, маємо такий результат, який відображений на рис. 2.

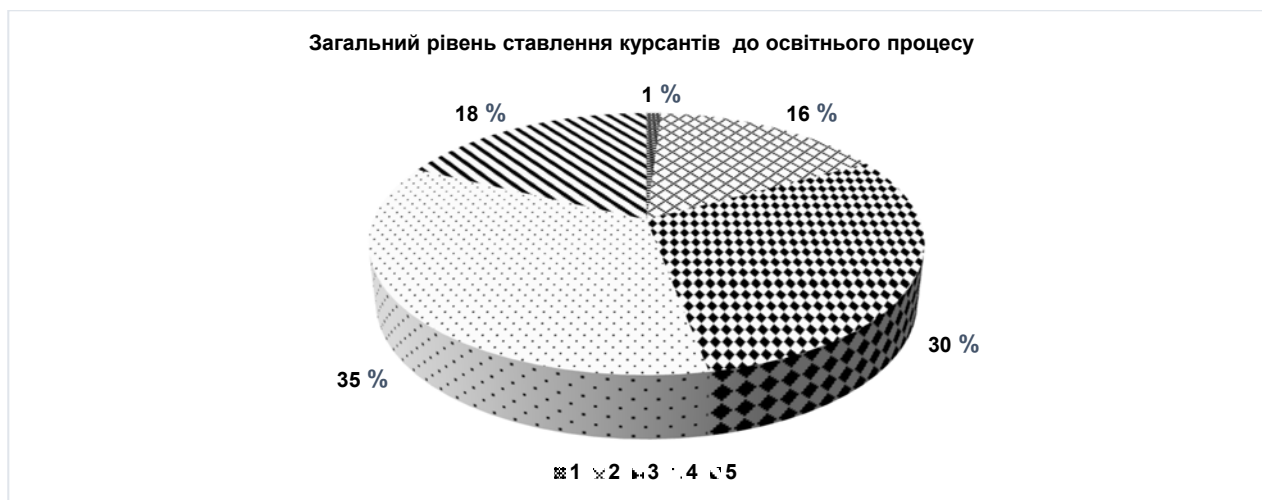

Рис. 2. Загальний рівень ставлення курсантів до освітнього процесу, де 1 – повністю задоволені (1 %), 2 – достатньо задоволені (16 %), 3 – не визначились (30 %), 4 – не задоволені (35 %), 5 – дуже не задоволені (18 %)

Наведені результати досліджень, які отримані за допомогою контент-аналізу, лише констатують прояви негативізму в певному питанні, але, на жаль, не пояснюють його. Про негативізм можна говорити, якщо є принаймні чотири із перерахованих ознак: пасивний опір виконанню рутинних соціальних чи робочих завдань; скарги на те, що людину не розуміють і не цінують, погано до неї ставляться, не надають їй необхідного; похмурість і любов до суперечок; заздрість до більш успішних та скарги на невдачу. Ці ознаки, на жаль, також наявні в курсантської молоді, але в більш специфічних формах у зв'язку з професійною спрямованістю.

Із метою з'ясування причин виникнення негативізму було ретельно вивчено соціально-психологічні особливості курсантської спільноти за допомогою методу тестування. На нашу думку, прояви негативізму, незадоволеності та агресивності можна пояснити індивідуально-типологічними особливостями, рівнем розумових здібностей, базовими переконаннями особистості, певними акцентуаціями характеру. Спираючись на це, був підібраний комплекс психодіагностичних методик: методика визначення типу особистості (Дж. Олдхем, Л. Морріс) [15]; короткий орієнтовний тест "КОТ" (В. Бузін, Е. Вандерлік) [16], призначений для визначення рівня розумових здібностей; шкала базових переконань (Р. Янов-Бульман, адаптована М. Падун, А. Котельніковою) [17] – методика спрямована на визначення глобальних, стійких уявлень індивіда про світ і про себе, базові переконання мають вплив на мислення, емоційні стани і поведінку людини; методика вивчення акцентуацій особистості (К. Леонгард, С. Шмішек) [18]. На цьому етапі в дослідженні брали участь 239 курсантів з 1 по 5 курси. Результати отриманих досліджень представлено в табл. 1–5.

Таблиця 1. Результати досліджень за методикою визначення типу особистості (Дж. Олдхем, Л. Морріс)

Показники		$\bar{X}_1 \pm \delta_1$	
1	Пильний	4,75	3,52
2	Відлюдник	4,46	2,57
3	Ідіосинкратичний	4,04	3,09
4	Авантюрний	5,13	4,6
5	Діяльний	4,71	3,56
6	Драматичний	4,75	2,94
7	Самовпевнений	4,42	3,44
8	Чуттєвий	4,08	2,45
9	Відданий	2,79	1,7
10	Сумлінний	4,87	2,49
11	Дозвільний	4,25	3,26
12	Агресивний	5,35	4,29
13	Саможертвний	4,04	2,55
14	Серйозний	4,75	2,91

Згідно з табл. 1 можемо визначити, що найбільший прояв мають показники "агресивний" (5,35), "авантюрний" (5,13). Найменший – "відданий" (2,79). Ці підрахунки дають недостатньо вичерпну інформацію. Для того, щоб визначити особистісні типи, було доцільно провести факторний аналіз, що дозволив одержати п'ятифакторну структуру, яка описує 86,32 % сумарної дисперсії ознак, – більше половини, що вважається прийнятним результатом. Ці відсотки розподілилися таким чином:

- на перший фактор (компонент) припало 52,89 %;

- на другий – 10,83 %;
- на третій – 10,36 %;
- на четвертий – 6,57 %;
- на п'ятий – 5,67 % дисперсії.

Критерієм рівня значущості було обране факторне навантаження більше 0,7, яке дозволило уникнути включення до кожного з факторів показників (ознак) із низьким факторним навантаженням, тобто тих, що найменше належать до нього (табл. 2).

Таблиця 2. Факторна структура типів особистості курсантів

Змінні	Фактори				
	I (52,89 %)	II (10,83 %)	III (10,36 %)	IV (6,57 %)	V (5,67 %)
Пильний	,463	,709	,244	,000	-,301
Відлюдник	,263	,727	-,391	,141	,193
Ідіосинкратичний	,220	,875	,121	,207	-,146
Авантюрний	,819	,485	,122	,187	-,272
Діяльний	,854	,252	,299	,198	,000
Драматичний	,699	,391	,360	-,172	,317
Самовпевнений	,395	,623	,129	,000	,144
Чуттєвий	,345	,506	,395	,587	-,157
Відданий	,122	,000	,959	,000	,000
Сумлінний	,000	,000	,000	,161	,915
Дозвільний	,704	,505	,000	,215	,000
Агресивний	,795	,439	,111	,188	,000
Саможертвний	,654	,138	-,266	,331	,000
Серйозний	,302	,151	,000	,808	,372

Примітка. Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. a. Rotation converged in 6 iterations.

Зміст **першого фактора** (інформативність – 52,89 %) має такі показники: "діяльний" (0,854), "авантюрний" (0,819), "агресивний" (0,795) та "дозвільний"

(0,704). Найнижчий показник – "сумлінний" (0,000). Розглянемо показники, що ввійшли до першого фактора, і спробуємо дати загальну характеристику типу особистості курсантів, кількість яких становить 52,89 %.

Найбільший свій прояв має саме **діяльнісний тип**. Серед ознак цього типу переважають такі: активність (непосидючість, постійний пошук нових вражень і стосунків); мінливий настрій; приділення багато уваги тому, що відбувається навколо; емоційність; відсутність обмежень у ризиках; за допомогою активності наявність певного впливу на інших; нестійка система цінностей; можливість приймати на себе різні ролі (підлаштовуватися під ситуацію); невірноваженість; нетерплячість до того, якщо щось відбувається не так, як вони хотілося б. Люди цього типу відчувають, коли слід відступити, і намагаються втекти від дійсності, коли вона починає ставати хворобливою. За **крайніх проявах** таких рис особистості (акцентуаціях, а іноді розладах) наявні прояви саморуйнівної поведінки: можуть бути схильні до вживання психотропних речовин, спостерігаються суїцидальні думки, афективна нестійкість, гнів або труднощі в управлінні ним. При цьому їм може бути притаманне відчуття спустошеності. Під час крайніх проявів цього типу є бачення світу в діапазоні "чорне-біле", тобто існує лише абсолютно хороше або абсолютно погане. Наприклад, якщо офіцер застосував до курсанта навіть незначне дисциплінарне стягнення (відповідно до Статуту), то курсант сприймає це як пригноблення, особисту образу, проявляє негативізм та гнів. При цьому з поля його уваги зовсім зникає думка про те, що можливо він сам своїми діями призвів до цих стягнень. У юнацькому та ранньому дорослому віці цей тип дуже тяжко переживає негаразди в особистісних стосунках, що може вплинути і на їхнє навчання, та дисципліну.

Люди **авантюрного типу** (0,819) характеризуються наявністю невинуватого ризику, яким вони підкреслюють свою самодостатність та значимість. У них є власна (можливо не завжди прийнятна соціумом) система цінностей, яка не передбачає на них сильного впливу інших людей або норм суспільства, що неприйнятно та неприпустимо для проходження військової служби. Авантюрні люди полюбують ризик і зазвичай беруть участь у найнебезпечніших заходах, їх можна назвати безстрашними (іноді цю "безстрашність" називають дурістю). Вони не надто хвилюються про інших і вважають, що кожен сам про себе може подбати. Незважаючи на це, їм притаманна товарицькість, але найчастіше вона має поверхневий і корисливий характер. Курсанти, які мають риси цього типу, живуть в уявному світі, вони не відчувають провини за минуле і занепокоєння за майбутнє, оскільки живуть одним днем. На це достатньо легко звернути увагу при спілкуванні з ними, особливо на теми їхньої подальшої служби та майбутнього взагалі. Для них має бути "добре" зараз, але, як це ситуативне "добре" вплине на їхнє подальше життя, вони не замислюються. У своїх **крайніх проявах** цьому типу можуть бути властиві: небажання відповідати соціальним нормам (навіть до дій кримінального характеру), різна брехня, дезінформація, брехня заради власної вигоди, імпульсивність та необдуманість дій, прояви агресивності в різноманітних сутичках, ризикованість, ігнорування обережності для себе та інших, нездатність витримувати певний режим роботи, недолік відповідальності, байдужість до інших, нездатність помітити те, що заподіює іншим шкоду.

Агресивний тип (0,795). Серед **позитивних якостей** слід зазначити: прагнення до лідерства, керування іншими; сила особистості; неухильність від боротьби, конкурування з сильнішим опонентом; вміння взяти своє; винаходження своїх правил і вимагання від інших чіткого їхнього виконання; при бажанні можуть бути цілеспрямованими, якщо бачать явну користь особисто для себе; здатні зробити все, щоб отримати бажаний результат;

можуть добре працювати у складних умовах і в небезпечних ситуаціях, не дозволяючи брати над собою верх хвилюванням і побоюванням; добре розвинуті фізично, захоплюються зброєю та військовою справою. До **негативних рис** належать: жорстокість, безжальність, можуть бути сильними й отримувати задоволення від образи інших; використання різного насильства з метою встановлення панування у стосунках; приниження людей у присутності інших; вимогливість у суворому підпорядкуванні до того, хто потрапляє під їхній контроль, але не в дисципліні щодо себе; брехня для заподіяння шкоди.

Дозвільний тип (0,704). Курсанти, яким притаманний цей тип, будуть виконувати свої обов'язки, але, якщо у них є на це вільний час. Вони не дозволять жодній людині заважати їхньому особистому щастю. Для них у цьому житті важливо все. Якщо їхній особистий свободі щось загрожує, вони енергійно захищають своє право робити те, що хочуть. Курсанти, яким притаманні риси цього типу, вважають, що їхнім невід'ємним правом є право цілком розпоряджатися своїм часом. Вони дуже цінують і захищають комфорт, вільний час і маленькі радощі життя. Дозвільні особистості уникають будь-якої експлуатації, чинять опір вимогам, які вважають нерозсудливими або вище їхніх можливостей. Вони веселі й оптимістичні. Якщо їм надати якісь розумні (на їхній погляд) вимоги, то в кінцевому рахунку вони будуть виконані. Дозвільні люди вважають, що повинні отримувати від життя найкраще, вірять в успіх і вважають, що якщо ти заплатив за проїзд – це добре, не заплатив – це краще. Основною причиною виникнення конфліктних ситуацій є відчуття, що на них тиснуть, що це позбавляє їх можливості керувати власними діями. У своїх **крайніх проявах** такі особистості схильні до всіляких хитрощів. Вони зволікають, скаржаться, суперечать, байдикують, "забувають", зневажають тих, хто вимагає від них якихось дій або певної поведінки та ставлення, відчувають себе обдуреними тим, що життя не запропонувало їм кращої професії (командира, ситуації, події або ще чогось), тобто уникають будь-якої особистої відповідальності за власне життя. Можуть пасивно виконувати звичайні повсякденні соціальні і професійні завдання; скаржитися на те, що їх не розуміють і недооцінюють; похмурі і суперечливі; схильні необґрунтовано критикувати керівників, висловлювати образи на більш успішних осіб.

Таким чином, спробуємо надати загальну характеристику курсантам, які належать до **першого типу** досліджуваних. Їм характерні **певний вплив на інших (як позитивний, так і негативний), прояви агресивних реакцій, роздратованість, негативізм, образа. За власною суб'єктивною оцінкою вони вважають себе кращими за інших, мають власну систему цінностей, відсутність хвилювання про інших. Вони безстрашні та ризиковані, марнославні, пихаті та гонорові, не бачають помічати своїх недоліків, можуть нехтувати наказами керівників.**

Зазначені вище характеристики притаманні майже 53 % курсантів. Якщо навіть розглядати різноманітні спеціалізації різних видів (родів) військ (сил), навряд чи можна знайти таку, де зазначений вище набір психологічних характеристик буде корисним.

Зміст **другого фактора** (інформативність – 10,83 %) має показники: "ідіосинкратичний" (0,875), "відлюдник" (0,727), "пильний" (0,709). Найнижчий показник – "сумлінний" (0,000). Розглянемо ці показники і спробуємо надати загальну характеристику типу особистості курсантів, кількість яких становить 10,83 %.

Ідіосинкратичний (особливий, не такий, як усі) тип (0,875). Ідіосинкратичні особистості сильно відрізняються від інших.

няються від інших. Вони мрійники, живуть в іншому ритмі, ніж інші люди. Вони здебільшого оригінали і часто відрізняються від інших своєю ексцентричністю, а іноді геніальністю. Курсанти ідіосинкратичного типу особистості налаштовані на себе, керуються власними думками і переконаннями. Для них неважливо, приймають або відкидають їхній підхід до життя оточуючі, вони саморієнтовні і незалежні, не вимагають великої близькості у стосунках. У своїх *крайніх проявах* цей тип особистості може мати такі прояви: вони отримують мало радощів від життя, не можуть знайти шлях до інших людей; вони є зразком соціально-пасивної контактності, супроводжуваної гострим дискомфортом, слабкою здатністю до підтримання і встановлення відносин, а також свідомими спотвореннями та ексцентричною поведінкою. Зовні ці курсанти сором'язливі, відсторонені, у розмові здаються незграбними, не можуть підібрати потрібні слова, втрачають суть бесіди.

Відлюдний тип (0,727). Люди-відлюдники не потребують нікого, окрім самих себе. Їх не приваблюють натовпи людей, вони не докладають ніяких зусиль, щоб вразити. Відлюдники абсолютні вільні від емоцій і захоплені, що трохи дратує інших. Область, у якій вони на висоті, це спостережливість, вони вміють розкривати у нашому житті такі чинники, яких ми не помічаємо. Курсанти цього типу, навіть найтемпераментніші, спокійні, неупереджені та несентиментальні; їх не образить критика, також вони байдужі до схвалення, самі оцінюють свою поведінку. Краще проявляють свої професійні здібності, коли працюють самотійно. У своїх *крайніх проявах* цим особистостям властиве: небажання насолоджуватися близькими стосунками, включаючи і сімейні; у більшості випадків діяти самотійно; знаходити задоволення в небагатьох заняттях; виявляти цілковиту відсутність будь-яких емоцій. Під час спілкування рекомендовано демонструвати свою прихильність до них, інтерес, але не намагатися скоротити відстань між вами.

Пильний тип (0,709). Визначальною рисою таких особистостей є специфічна здатність до сприйняття, вони негайно помічають помилкові повідомлення, приховані спонукання, ухилення, спотворення правди або спроби ввести їх в оману. З одного боку, можна сказати, що вони обдаровані спостерігачі, а з іншого, – їхні здібності базуються на власному розсуді, відсутності об'єктивної інформації, певного інформаційно-психологічного впливу, спираючись на особисту систему цінностей. Такі особистості зазвичай беруть на себе роль соціальних критиків, правоохоронців чи активістів, вони готові до того, щоб викрити будь-які зловживання владою. Проте такі курсанти, можуть піддаватися впливу інших осіб (особливо тих, чиї характеристики збігаються із зазначеним вище першим фактором) та, не володіючи об'єктивною інформацією, висвітлювати в негативному ракурсі події ВВНЗ, керівництва або окремих офіцерів. Особи цього типу незалежні. Вони радяться виключно з собою, не шукають порад ззовні, легко приймають рішення і можуть самі про себе піклуватися. У своїх *крайніх проявах* люди цього типу особистості очікують від інших лише поганого. Вони безпідставно підозрілі, безкомпромісні, переконані у своїй правоті настільки, що не залишають навіть тіні сумніву, завжди напоготові, в очікуванні поганих подій, небезпеки від інших людей, відмовляються покладатися на інших через необґрунтоване побоювання, що інформація буде зловмисно використана проти них, швидко реагують на напади на себе або свою репутацію, завжди готові дати відсіч, здійснити напад у відповідь.

Таким чином, проаналізувавши складові **другого фактора**, надамо загальну характеристику цього типу особистості курсантів: *налаштовані на себе, керуються*

власними думками і переконаннями; малоемоційні; краще проявляють свої здібності, коли працюють самотійно; обдаровані спостерігачі, вважають себе уповноваженими щодо викриття зловживання посадовими обов'язками; схильні висвітлювати в негативному ракурсі події ВВНЗ, керівництва або окремих офіцерів (не володіючи об'єктивною інформацією або під впливом інших осіб).

При інтерпретації результатів дослідження за наведеною методикою автори (Дж. Олдхем та С. Морріс) рекомендують звертати увагу і на показники, які мають найменший свій прояв. Це допоможе визначити риси, що відсутні в особистості. Звертаючись до табл. 2 зауважимо, що у курсантів, тип особистості яких належить до перших двох факторів, можна спостерігати відсутність "сумлінного" (0,000) типу, а у другому ще й "відданого" (0,000). Таким чином, можна стверджувати, що у більшості курсантів (52,89 % та 10,83 %) майже відсутні прояви таких рис особистості, як високі моральні принципи, обов'язковість, відданість, наполегливість у праці, прагнення до згоди, цілеспрямованість, слідування порадам старших, шанобливість до посадових осіб, тактовність та ввічливість, чутливість до інших.

Зміст **третього** (інформативність – 10,36 %), **четвертого** (інформативність – 6,57 %) та **п'ятого** (інформативність – 5,67 %) **факторів** містять лише по одному типу особистості, а саме: "відданий" (0,959), "серйозний" (0,808) та "сумлінний" (0,915), відповідно. Розглянемо зміст кожного з них детальніше.

Третій фактор – відданий тип (0,959). Найкращі представники цього типу лояльні, сильно пов'язані з іншими людьми і колективом. Їхня основна потреба – у виконанні директив, досягненні чужих цілей. Відданий тип характеризується: обов'язковістю; вірністю; вважає за краще компанію однієї людини великій кількості людей; чітким слідуванням за своїм керівником; контактністю, шанобливістю до посадових осіб; вони легко покладаються на інших і добре засвоюють завдання, поставлені керівництвом; у прийнятті рішень вважають за краще шукати думки інших і дотримуватися їхніх порад; завжди ввічливі і покірливі; чутливі до інших і вміють догодити. У своїх *крайніх проявах* цей тип особистості може проявлятися у вигляді безпорадності, несамостійності, нав'язливої поведінки.

Четвертий фактор – серйозний тип (0,808). Серйозні люди, не мають жодних ілюзій. Вони не хапають зірок з неба, не носять рожеві окуляри, не прикрашають реальність, навіть якщо справи йдуть не так добре, як вони хочуть. Особи цього типу не вміють дивитися на все з привабливого боку, не прагнуть бути популярними. Курсанти цього типу мають значну перевагу. Жоден інший тип не пристосований настільки сильно до змін обставин, змін клімату та інших неприємностей. Сила цього типу полягає в тому, що він може допомогти кожному вижити у важкі часи. Важливими позитивними рисами, що притаманні **серйозному типу** є: збереження тверезого погляду на речі за будь-яких обставин, достатня стриманість у емоціях; реальна оцінка своїх можливостей, знання своїх недоліків. Вони не пихаті і не мають завищеної самооцінки; відповідальні за власні дії; все аналізують, оцінюють, обмірковують, перш ніж вчинити будь-яку дію. Серед звичок наявна критика інших; завжди чекають найгірших результатів, і якщо так і відбувається, то вони вже підготовлені до цього; страждають, коли усвідомлюють, що були неправі або несправедливі щодо інших. *Крайні прояви* цього типу в більшості випадків націлені проти себе, а саме: може мати пригнічений стан при роздумах про несприятливі обставини; іноді може бути дуже критичним та вимогливим щодо себе;

також типу властиве перебільшення причин для хвилювання; може досить важко переживати почуття провини, властиві депресивні стани.

П'ятий фактор – сумлінний тип (0,915). Це люди високих моральних принципів, вони дуже обов'язкові, не дозволяють собі відпочити доти, поки робота не виконана і не виконана правильно. Вони віддані своїм родинам, своїй справі, своїм начальникам. Наполеглива праця для них – норма. Їм притаманна розсудливість і прагнення до згоди, що може стати запорукою майбутніх успіхів. Працюючи важко, досягають середніх результатів. Сумлінні люди, опинившись перед вибором, намагаються зрозуміти, який із пунктів буде правильним, і не зрушують з місця, поки не зрозуміють цього, вони завжди намагаються вибрати найкращу стратегію, хоча рішення керівника для них завжди правильні. Цілеспрямовані. Вони хороші організатори та систематизатори, але деталі їх занадто поглинають. Сумлінні типи ніколи не забувають як позитивні, так і негативні аспекти, що відбуваються у спілкуванні з людьми, і навряд чи щось комусь можуть пробачити. Серед *крайніх проявів* визначають: заклопотаність деталями, правилами, порядком, організацією до такої міри, що втрачається мета всієї діяльності; прагнення до досконалості заважає довести справу до кінця (напр., людина не здатна завершити будь-який проєкт, оскільки ще не зустрічала у цій сфері наддосконалих стандартів); зайве присвячує

себе роботі (на шкоду дозвіллю, здоров'ю і дружбі); скрупульозні, негнучкі в питаннях моралі, етики; може відмовлятися передавати частину роботи іншим людям, поки ті не переконують, що будуть виконувати її так само. Можна сказати, що більшість крайніх проявів цього типу спрямовані проти них самих.

Таким чином, провівши аналіз типів особистості, які притаманні курсантам, спостерігаємо досить невтішну картину переліку їхніх індивідуально-психологічних якостей. Чи є отримані характеристики проблемним питанням? Безумовно так, до того ж, не лише при розгляді проблематики детермінант виникнення негативізму. На нашу думку, причиною такого явища є відсутність якісного професійно-психологічного відбору. Тут йдеться не про якість його проведення, а про перелік методик, що до нього входять, які не досліджують необхідних психологічних характеристик. Аналіз курсантської спільноти приводить до висновку, що визначені характеристики є однією з причин прояву негативізму.

Подальше вивчення соціально-психологічних детермінант прояву негативізму серед курсантської спільноти відбувалося за допомогою методики "Короткий орієнтовний тест "КОТ" (В. Бузін, Е. Вандерлик)", яка призначена для визначення розумових здібностей респондента. Результати наведено в табл. 3.

Таблиця 3. Результати досліджень за методикою "Короткий орієнтовний тест "КОТ" (В. Бузін, Е. Вандерлик)"

Показники	$\bar{X}_1 \pm \delta_1$	
Рівень розумових здібностей	19,21	7,76

Примітка: низький рівень 12 і менше; нижче середнього – 12-14; середній – 15–19; вище середнього – 20–22; високий – 23 і вище.

Як бачимо з табл. 3, загальний показник розумових здібностей курсантів відповідає середньому рівню. Ураховуючи те, що освітня діяльність у ВВНЗ передбачає основним своїм видом саме розумову діяльність і спирається на опорні критерії для оцінки рівня інтелектуального розвитку, можна констатувати той факт, що отримані загальні результати розумових здібностей курсантів частково недостатні для забезпечення ефективності отримання військової освіти. Проте, як і в попередньому випадку, середні показники мало інформативні. Більш розгорнутий аналіз розумових здібностей курсантів запропоновано в табл. 4.

Таблиця 4. Результати досліджень за методикою "Короткий орієнтовний тест "КОТ" (В. Бузін, Е. Вандерлик)"

Рівень розумових здібностей	Низький	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Високий
Кількість курсантів у %	4,18 %	53,98 %	29,29 %	8,37 %	4,6 %

За результатами, що представлені в табл. 4, спостерігається невтішна картина – понад 50 % курсантів мають рівень розумових здібностей, нижче середнього. Це свідчить про те, що у більшості курсантів дуже низький рівень таких характеристик розумових здібностей, як: швидкість формування спеціальних навичок і вмін; концентрація і розподіл уваги, обізнаність і розвиток лінгвістичних здібностей, освіченість у галузі точних наук, просторове орієнтування й абстрактно-логічне мислення; умовиводи; гнучкість мислення; здатність узагальнення та аналізу матеріалу; емоційні компоненти мислення; швидкість і точність сприйняття тощо. Ці показники можливо частково компенсувати за допомогою

високого рівня мотивації та інтенсивними додатковими заняттями, але є закономірність, яка свідчить про те, що труднощі в навчанні (засвоєнні матеріалу) поступово знижують інтерес до освітньої діяльності. Спираючись на індивідуально-психологічні характеристики курсантів, які наведені вище, можна припустити, що навряд чи вони визнають свій низький рівень розумових здібностей, адже набагато легше сказати, що "їх погано навчають", "викладачі є некомпетентними" і сам навчальний заклад є "якийсь не такий". Далі розглянемо результати, отримані за методикою "Шкала базових переконань (Р. Янов-Бульман, адаптована М. Падун, А. Котельніковою)", що представлені в табл. 5.

Таблиця 5. Результати досліджень за методикою "Шкала базових переконань (Р. Янов-Бульман, адаптована М. Падун, А. Котельніковою)"

Показники	$\bar{X}_1 \pm \delta_1$	
Доброзичливість навколишнього світу	33,29	8,76
Справедливість	21,33	4,64
Образ "Я"	28,58	5,37
Вдача	33,75	5,35
Переконання щодо контролю	30,63	3,84

Примітка. Середні показники за шкалами: доброзичливість навколишнього світу 30-31 (максимальний показник за методикою – 54), справедливість 21-22 (максимальний показник за методикою – 36), образ "Я" 24-25 (максимальний показник за методикою – 42), вдача 26-27 (максимальний показник за методикою – 48), переконання щодо контролю 25-26 (максимальний показник за методикою – 42).

Бачимо, що майже всі показники щодо базових переконань курсантів наближені до середніх значень. Курсанти сприймають світ, навколишнє середовище достатньо доброзичливим та трохи менше справедливим. На нашу думку, це може свідчити про те, що *ставлення сторонніх осіб (у т. ч., представників офіцерського складу вишу) щодо них перебуває на належному рівні*. Їхнє ставлення до себе (образ "Я") виходить за межі середніх значень більшою мірою, тобто курсанти достатньо добре сприймають себе, свій образ, їм подобаються власні риси особистості (див. зазначені вище), свої вчинки та поведінка. Показник "Вдача", з одного боку, свідчить про те, що курсанти вважають себе достатньо успішними, а з іншого, цей показник свідчить про те, що більшість подій та обставин, які з ними відбуваються, обумовлює випадок або інші люди. Тобто вони вважають, що для того, щоб у них у житті було все добре, їм необхідно прикладати мінімум зусиль. Але при цьому курсанти вважають, що вони все можуть, все їм дозволено, все залежить лише від них (показник "Переконання щодо контролю"). На нашу думку, значення цього показника можна пояснити завищеною самооцінкою, яка зумовлює певні їх вчинки. **Два останні показники можна описати так: "Я ні за що не відповідаю (і хочу), але хочу, щоб усе було так, як я забажаю". Загалом такий "сенс" діяльності притаманний особам підліткового віку. Тобто можна припустити, що у багатьох курсантів криза підліткового віку не пройшла конструктивно, і вони застрягли на певних проблемних етапах цього вікового періоду розвитку особистості.** І дійсно, якщо провести порівняльну характеристику між особливостями підліткового періоду розвитку та отриманими індивідуально-психологічними характеристиками, то можна знайти багато спільного, особливо у двох перших типах курсантів, а це майже 64 %. На нашу думку, цей аспект необхідно врахувати при написанні тренінгової програми та надання певних рекомендацій офіцерам щодо взаємодії з курсантами. Слід зазначити, що саме прояв негативізму є основною характеристикою підліткового віку.

Таким чином, результати останньої методики дають нам можливість зрозуміти, що курсантський негативізм не стосується всіх сфер їхнього життя, а належить лише до взаємодії зі старшим поколінням (офіцерами), які намагаються вплинути на їхнє формування як майбутнього офіцера та військового фахівця. Н. Козлов підтверджує епізодичність та ситуативність негативізму, але зазначає, що з часом він, перебуваючи у стані постійного опору та невдоволення, може трансформуватися в рису характеру. Він також зазначає, що коли негативізм пов'язаний із загальним поганим самопочуттям або настроєм, то має частіше тотальний характер, проявляючись і в поведінці, і в стилі спілкування, і в поглядах на життя, тобто до всього, що оточує людину. В інших випадках, можливо, залежно від особливостей виховання, негативізм може мати дуже вибірково-вибірковий характер [8].

Висновки. Причини негативізму можуть бути різноманітні, на які впливають генетичні обставини, вплив гормонального фону, загальнокультурне оточення, виховання тощо. Автори спробували розглянути негативізм як соціально-психологічне явище та визначити певні його причини виникнення в курсантському середовищі ЗСУ. Серед основних проявів негативізму у курсантів є відповідне ставлення до освітнього процесу, до військового вишу та офіцерського складу, який забезпечує процес їхньої підготовки у ВВНЗ.

Щодо причин виникнення негативізму були зроблені такі висновки:

1) більшість курсантів (1-й тип – 52,89 % і 2-й – 10,83 %) мають особистісні якості, наявність яких зумовлює прояв негативізму, який можна розглядати як рису особистості, сформовану внутрішню якість курсанта;

2) загальний рівень розумових здібностей курсантів (у 53,98 % він нижче середнього) не сприяє об'єктивній оцінці речей, що відбуваються навколо них; оскільки визначеного рівня розумових здібностей у більшості респондентів недостатньо для гарного засвоєння освітньої програми, то це знижує інтерес і мотивацію до навчання, а за наявності певних рис особистості, це проблемне питання висвітлюється курсантами як "мене погано вчать, некомпетентні викладачі, поганий навчальний заклад та багато іншого";

3) ставлення офіцерів до курсантів не є об'єктивною причиною виникнення негативізму (хоча це явище не має розумного підґрунтя), їхнє власне сприйняття себе також; відчуття вседозволеності сприяє розвитку негативізму;

4) можливою причиною виникнення негативізму є застрягання на певних проблемних питаннях підліткового вікового періоду розвитку особистості;

5) відсутність складних, травмувальних ситуацій, які тривалий час діяли на слабкі ланки характеру, що призвело б до прояву негативізму.

Перспективні напрями дослідження колектив авторів вбачає в тому, щоб: 1) визначити динаміку прояву негативізму протягом усього навчання курсантів у ВВНЗ (ВНП ЗВО); 2) докладніше розглянути особливості взаємодії курсантів та офіцерського складу, визначити проблемні питання щодо їхньої комунікації; 3) визначити, як сформований позитивний імідж офіцера впливає на прояви негативізму курсантів тощо.

Список використаної літератури

1. Психологічний словник / авт.-уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова ; за ред. Н.А. Побірченко. Київ, 2007. 274 с.
2. Блейхер В. М., Крук И. В. Толковый словарь психиатрических терминов. Воронеж, МОДЭК, 1995. 640 с.
3. Стоиленов И. А., Стоиленова М. Й., Коева П. Й. и др. Психиатрический энциклопедический словарь. Київ : "МАУП", 2003. С. 582.
4. Толковый словарь по аналитической психологии (с англ. и нем. эквивалентами) / сост. и авт. В. В. Зеленский. Санкт Петербург : Б&К, 2000.
5. Психологический словарь / авт. сост. В. Н. Коморулина, М. Н. Смирнова, Н. О. Гордеева, Л. М. Балабанова ; под общей ред. Л. Неймера. Ростов на Дону : Феникс, 2003.
6. Словарь практического психолога / сост. С. Д. Головин. Минск : Харвест, 1998.
7. Негативізм. Психологічний словник. URL: <https://www.psychologies.ru/glossary/13/negativizm/> (дата звернення: 20.01.2021).
8. Козлов Н.І. Негативізм. Енциклопедія практичної психології "Психологіс". URL: <http://psychologis.com.ua/negativizm.htm> (дата звернення: 20.01.2021).
9. Черезова І.О. Психологія життєвих криз особистості : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Бердянськ, БДПУ, 2016. 193 с.
10. Кутіщенко В.П., Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія : практикум, 2009. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33688021.pdf> (дата звернення: 18.02.2021).
11. Зликов В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
12. Ткачук Р.А., Ялова К.О. Причини виникнення та прояву девіантної поведінки у курсантів та студентів воєнізованих навчальних закладів : мат-ли міжнар. прак. конф. "Проблеми та перспективи розвитку забезпечення безпеки життєдіяльності"; тези доп., 2013. С. 253-254.
13. Сірко Р.І., Слободяник В.І. Психологічний аналіз агресивної поведінки курсантів вищих навчальних закладів системи МНС України // Наук. вісн. № 1 Львів. держ. ун-ту внутріш. справ, 2010.
14. Голярдик Н.А. Соціально-психологічні умови подолання та корекція агресивної поведінки у студентської молоді (курсанти) // Наук. журн. "Молодий вчений": психологічні науки, №12(39), 2016. С.232-235.
15. Олджэм Джон, Моррис Луи Узнай себя. Автопортрет вашей личности. Москва : Вече, 2007.
16. Бузін С. Н., Вандерлик Е. Ф. Практикум з загальної психології для студентів педагогічних вузів : навч. посібник / упоряд.: Т. В. Пашукова, А. В. Допіра, Р. В. Дияконів. Москва, 1996.

17. Падун М. А., Котельникова А. В. Модификация методики исследования базисных убеждений личности Р. Янофф-Бульман // Психолог. журн., т. 24, №4, 2008. С. 98–106.

18. Опитувальник С. Шмішека (за класифікацією К. Леонарда). Психологос: Енцикл. практ. психології. URL: http://psychologis.com.ua/oprosnik_shmisheka.htm (дата звернення: 12.02.2021).

References

1. Syniavskyi, V., Serhieienkova O. (2007). Psychological dictionary. Pobirchenko N. (Eds.). Kyiv. [In Ukrainian]
2. Bleikher, V., Kruk, I. (1995). Explanatory Dictionary of Psychiatric Terms. Voronezh [In Russian]
3. Stoimenov, Y., Stoimenova, M., Koieva, P. et al. (2003). Psychiatric Encyclopedic Dictionary. Kyiv. [In Ukrainian]
4. Zelenskyi V. (2000). Explanatory Dictionary of Analytical Psychology (with English and German equivalents). St. Petersburg. [In Russian]
5. Komorulina, V., Smirnova, M., Gordeeva N., Balabanova, L. (2003). Psychological Dictionary / Neimer (Ed.). Rostov-on-Don. [In Russian]
6. Golovin, S. (1998). Practical Psychologist's Dictionary. Minsk. [In Russian]
7. Negativism. Psychological dictionary. URL: <https://www.psychologies.ru/glossary/13/negativizm/> [In Russian]
8. Kozlov, N. Negativism. Encyclopedia of Practical Psychology "Psycholohis". URL: <http://psychologis.com.ua/negativizm.htm> [In Ukrainian]
9. Cherezova, I. (2016). Psychology of life crises of the individual: a textbook [for students of higher educational institutions]. Berdyansk. [In Ukrainian]
10. Kutishenko, V., Stavyska, S. (2009). Developmental psychology and age psychology: practicum URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33688021.pdf>. [In Ukrainian]

K. Kravchenko, PhD in Psychology Sci.

kravchenkoea250388@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8140-1759,

O. Skriabin, PhD (historical sciences)

skryabin07@meta.ua

ORCID ID 0000-0003-2719-8400,

O. Sokolina, PhD in Philosophy Sci.

sokolya2119@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-0566-8467,

A. Zarytska, Researcher

zaralla@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-4238-0366

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

11. Zlyvkov, V., Lukomska, S., Fedan, O. (2016). Psychodiagnostics of personality in crisis life situations. Kyiv. [In Ukrainian]

12. Tkachuk, R., Yalova, K. (2013). Causes of occurrence and manifestation of deviant behavior in cadets and students of paramilitary educational institutions. *Proceedings of the international conference "Problems and Prospects of security of life": abstracts*. 2013. Pp. 253-254. [In Ukrainian]

13. Sirko, R., Slobodanyk, V. (2010). Psychological analysis of aggressive behavior of cadets of higher educational institutions of the Ministry of Emergencies of Ukraine. *Scientific Bulletin № 1 of Lviv State University of Internal Affairs*. [In Ukrainian]

14. Holiardyk, N. (2016). Socio-psychological conditions for overcoming and correction of aggressive behavior in student youth (cadets). *Scientific journal "Young Scientist": psychological sciences*, 12(39), 232-235. [In Ukrainian]

15. John M. Oldham, Lois B. Morris (2007). Get to know yourself. Self-portrait of your personality. Moscow. [In Russian]

16. Buzin, S., Vanderlyk, E. (1996). Source – Workshop on General Psychology for students of pedagogical universities: a textbook. In T. Pashukova, A. Dopira, R. Dyakoniv (Eds.), Moscow. [In Russian]

17. Padun, M., Kotelnikova, A. Modification of the research methodology for basic personal beliefs R. Yanoff-Bulman. *Psychological journal*, volume. T. 24, No. 4, 2008. Pp. 98–106. [In Russian]

18. Questionnaire of S. Shmishek (according to the classification of K. Leonhard). Psychologist. Encyclopedia of practical psychology. URL: http://psychologis.com.ua/oprosnik_shmisheka.htm

Надійшла до редколегії 25.06.21

NEGATIVISM OF THE CADET YOUTH AS A SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The article presents the results of the empirical research of the phenomenon of negativism among the cadet youth. The research has been carried out on the basis of one of the higher educational institutions of the Armed Forces of Ukraine with the involvement of 239 cadets of different specialties from the 1 till the 5-th year of study. In the course of empirical research, the following methods have been used: testing and content-analyses. The method of the content-analyses has allowed to reaffirm the existing problem once more, whilst the method of testing to determine the social-psychological determinants for the appearance of this phenomenon. Among the methodologies that have been used in terms of research the following have been used: The methodology for determining of the type of personality (J. Oldkham, L. Morris; the short oriented test (V. Busina, E. Vanderlik), designed to determine the level of intellectual capacities; the scale of basic convictions – a methodology aimed at determining the global, permanent beliefs of the individual about the world and himself, the basic beliefs happen to influence the process of thinking, emotional states and the behavior of the individual; the methodology of studying the accents of the personality (K. Leongard, C. Schmischek). Upon the results of the conducted research the following conclusions have been made. The problem of negativism of the cadet youth does not only influence the quality of internal communication and the educational process, but also happens to have the more significant consequences for the Armed Forces of Ukraine as such. Among the main manifestations of negativism in the cadet environment is the attitude towards the educational process, the military educational institution and the officers that are ensuring the process of their training at the higher military educational institution, the military educational unit of the institution of higher education.

Keywords: negativism, sotial-psychological features of cadets, educational process, Armed forces of Ukraine.